

NORSK OLJEMUSEUM

ÅRBOK 2002

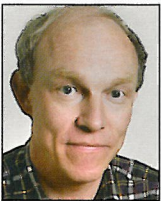
Da Hans Olsen utfordret Standard Oil

I kampen for å dominere oljemarkedet i Europa fram til første verdenskrig sto John D. Rockefellers Standard Oil på den ene siden og de daværende europeiske oljeselskapene på den andre. Sentralt i hele dette spillet var nordmannen Hans Olsen. Etter tiår med forhandlinger og priskrig satset europeerne på at de enorme oljereservene i Irak skulle gjøre dem jevnbyrdig med den amerikanske giganten.

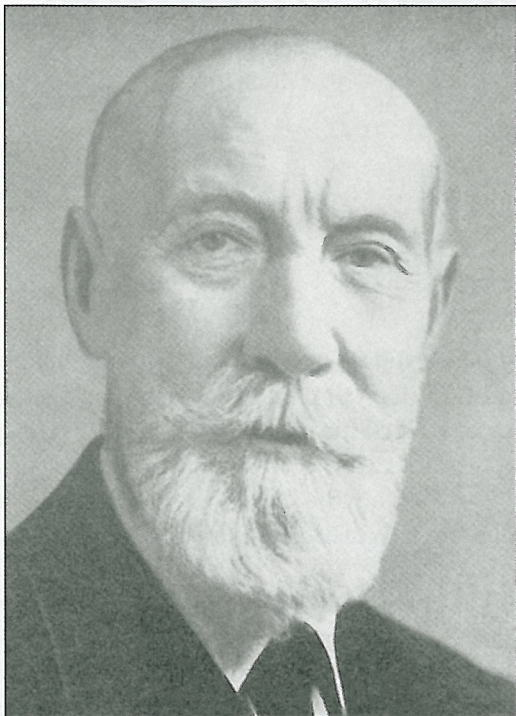
Hans Andreas Olsen ble i 1893 ansatt som direktør for det russiske oljeselskapet Brødrene Nobel, som var ledet og dominert av den svenske familien Nobel. En bror med en mer begrenset eierinteresse i selskapet var Alfred Nobel, oppfinneren av dynamitten og som gjennom sitt testamente etablerte nobelprisene.

Olsen hadde utvandret fra Drammen til St. Petersburg og opparbeidet seg sitt egen importselskap da han litt motvillig kom inn i ledelsen av Nobelselskapet. Hans ansvar ble raskt det internasjonale arbeidet. Med andre ord å bygge ut et distribusjonsapparat utenfor Russland, føre de løpende forhandlingene med selskaper som det franske-eide, men russiske BNITO, Deutsche Banks Steua Romana, briten Marcus Samels Shell, hollenderen Henri Deterdings Royal Dutch samt andre med- og motspillere. For ikke å snakke om amerikanske Standard Oil, det den gang helt dominerende selskapet. Den dominerende franske eier i BNITO var den del av Rotschildfamilien som holdt til i Paris.

Fremveksten av en russisk oljeindustri med grunnlag i oljeproduksjon rundt Baku hadde virkelig blitt en utfordring for Standard Oil. Etter å ha hatt en etter datidens forhold betydelig amerikansk eksport til Russland, forsvant den rett etter 1880. I New York begynte man å merke at de russiske selskapene hadde nok olje til å starte eksport til andre europeiske land. Det var en strek i regningen for et selskap som var blitt vant til å få det som det

Hans Christian Erlandsen har i lengre tid arbeidet med en biografi om Hans Olsen. Han har vært oljemedarbeider i Aftenposten og har skrevet mer enn ti bøker, bl. a Olje (1982), Norsk olje og gass 25 år (1990), Energi til Europa (1990) og Offshore Kongsberg (1999). Erlandsen er deleier og styreformann i Navigator Kommunikasjon AS. Han er også redaktør av tidsskriftet Stat&Styring.

Hans Andreas Nikolai Olsen var med på å bygge opp et av sin tids største oljeselskaper, det russiske Brødrene Nobel. Han ble født på Bragernes i Drammen 23. oktober 1859.

I 1880, knapt 20 år gammel, kom han til St. Petersburg og begynte som «water clerk» i et agentfirma i Kronstadt, hovedstadens havneby. Åtte år senere startet han sitt eget firma for import av trelast og tønner.

Den svenske Nobelfamilien hadde gjennom lang tid bygget opp et forretningsimperium i Russland, med våpenproduksjon og etter hvert også oljeproduksjon ut fra sine omfattende eierinteresser i oljebyen Baku. Det var brødrene til den mer kjente dynamittkongen Alfred Nobel som var pionerene, og selskapet ble etter hvert drevet videre av nevøen, Emanuel Nobel. Men Alfred Nobel engasjerte seg likevel aktivt i firmaet han hadde en eierandel i. Til Emanuel Nobel sa han klart fra: «Finn en yngre, fiks norsk forretningsmann til posten som sjef for de internasjonale forbindelser».

Det ble Hans Olsen, som i 1893 ble valgt inn som styremedlem. To år senere ble han «pålagt» å vikariere som daglig leder og deretter ta over som internasjonal direktør,

en stilling han hadde frem til 1908. I mellomtiden giftet han seg med Mina Nobel, styreformann Emanuel Nobels søster.

Som internasjonal direktør for et av verdens største oljeselskaper var Olsen på like fot med olje-verdenens kjente navn som Marcus Samuel i Shell, Henri Deterding i Royal Dutch, Rotschildfamilien i Paris (store eierinteresser i russisk oljeindustri), Arthur von Gwinner i Deutsche Bank (med utgangspunkt i rumensk olje).

Olsen var med på et nesten kontinuerlig spill med priskriger og samarbeidsprosjekter. Et resultat av samarbeidet var opprettelsen av selskapet British Petroleum, som opprinnelig var et markedsførings-selskap. Hans Olsen var den drivende kraft i etableringen av dette i begynnelsen av århundret. Hvordan BP fra første verdenskrig av utvikler seg fra å være et stort distribusjons-selskap i England til å bli en av oljeindustriens syv søstre er en dramatisk historie som det ikke vil bli nærmere redegjort for her. Administrerende direktør Lord Greenway (se karrikaturen) i selskapet Anglo Persian drev igjennom en overtagelse av BP. Etter verdenskrigen skiftet Anglo Persian navn til British Petroleum.

Hans Olsen flyttet «hjem» til Norge og Kristiania i 1908, men hadde fortsatt et nært forhold til Nobelselskapet. Som nær venn av Marcus Wallenberg og med egne, betydelige midler ble han en stor investor i norsk industri. Wallenberg ba Olsen tre inn i styret for Norsk Hydro, der han satt frem til 1925. Hans Olsen døde i Stockholm i 1951, knapt 92 år gammel.

ville. Siden den russiske produksjonen hadde et trygt økonomisk fundament i et beskyttet hjemmemarked, kunne selskaper som Nobel og BNITO ikke enkelt vippes av pinnen gjennom en priskrig i Europa.

I slike situasjoner hadde Standard Oil ofte kjøpt hele eller deler av konkurrerende selskaper. I 1883 forsøkte Standard å kjøpe en større aksjepost i Nobel, uten å lykkes. Mer direkte forhandlinger med Nobelselskapets ledelse to år senere førte heller ikke til resultater. Etter å ha kjørt en priskrig forsøkte amerikanerne seg på ny i 1886, overfor både BNITO og Nobel.

En viktig grunn til at alle disse oppkjøpsforsøkene var mislykket, var ikke minst at russiske myndigheter ikke ønsket en slik løsning. Selv om Nobel var dominert av en svensk familie hadde selskapet sitt hovedkvarter i den russiske hovedstaden og drev en svært aktiv utbygging av sitt distribusjonsnett i det enorme landet Tsaren hersket over. Teknologisk sto selskapet ikke tilbake for noen. Nobel bygget oljetankere før noen annen og eide en lang rekke oljelagre og tusenvis av jernbanevogner for å forsyne disse. Dette var en periode med en enorm industrialisering i Russland, noe som krevde mye energi. Rockefeller var uønsket i dette bildet.

Hans Olsen opparbeidet seg raskt en sentral posisjon i den europeiske olje verden. Selvfølgelig kunne han det, med grunnlag i at han representerte et selskap som rundt 1900 var verdens nest største. Nordmannen var også svært dyktig og hadde en vinnende personlighet. Hans Olsen kunne man stole på, enten man var med- eller motspiller.

Tross i at han kjente holdningen i den russiske regjeringen tok nordmannen ved årsskiftet 1902/1903 initiativet til nye forhandlinger med Standard Oil. Målsetningen var intet mindre enn å slå Brødrene Nobel sammen med Standard Oil. Olsen benyttet sjansen da han ved en anledning møtte James McDonald, Standard Oils mann i Europa. De to hadde gjennom årene blitt nære venner, som ifølge Olsen fritt og ubundet talte med hverandre om hva det skulle være.

– Hvordan tenker du deg at det skal gjøres?, spurte McDonald.

Olsen fortalte at han hadde gjennomgått de forskjellige muligheter for samarbeide, og var kommet til at den eneste faste og holdbare form var et interessefellesskap. Det skulle gjøres slik at Standard ved hjelp av Nobel-familien og deres venner skulle kjøpe et flertall av aksjene i Nobelselskapet. Som betaling skulle man få aksjer i Standard Oil. De andre av aksjonærene som ønsket det, skulle innen en viss frist få anledning til å benytte det samme tilbud.

McDonald fikk vite at han var den første som var blitt fortalt om disse tanker. Før Hans Olsen forela spørsmålet for Nobelselskapets styreformann Emanuel Nobel, ville han vite hvordan amerikaneren stilte seg til idéen. Etter å ha snakket fram og tilbake om dette, sa McDonald at han var positiv til det hele. McDonald ble også fortalt at dette var et så betydningsfullt spørsmål, at den russiske regjering måtte orienteres og gi sin godkjennelse. Det kunne bli en problematisk operasjon.

Emanuel Nobel var positiv, noe som overrasket Hans Olsen. Vanligvis

hadde Emanuel vanskeligheter med å ta avgjørelser i så store spørsmål. De to ble enige om at man burde fortsette forhandlingene med Standard Oil, dersom også McDonald fikk positive signaler fra New York. Det fikk han, og partene vedtok at de første samtalene skulle finne sted i Berlin.

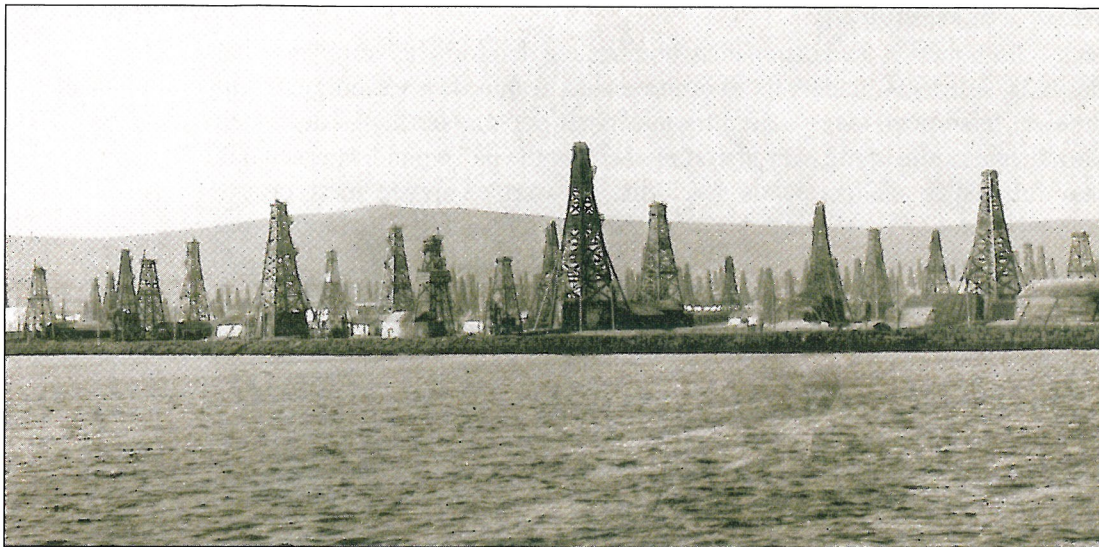
Partene møttes på Hotel Bristol i februar 1903. Fra amerikansk side møtte foruten McDonald også William Herbert Libby. Libby hadde drevet fusjonsforhandlinger med Nobel før. I 1886 hadde han vært i St. Petersburg og snakket med Emanuels far Ludvig Nobel. Det var Ludvigs bror Alfred Nobel som den gang hadde tatt initiativet. Dynamittkongen hadde fryktet at Nobel ikke skulle klare seg i konkurransen med Standard. Men det ble som kjent ikke noen sammenslutning den gang. Heller ikke et forsøk i 1894 på å dele verdensmarkedet mellom selskapene hadde lyktes. Skulle man få et resultat nå, nesten ni år senere?

Poenget med samtalene i Berlin var å gi Standard Oil et så godt bilde av Nobelselskapet som mulig. Av organisasjonen, økonomien, oljefeltene, produksjonen, raffineriene, lagrene, distribusjonssystemet og salget i Russland. Det hele summerte seg opp til et spørsmål om hvilken pris man skulle sette på Nobel-aksjene. Vel var Brødrene Nobel notert på børsen, til en kurs det dobbelte av pari, men dette var åpenbart for lavt i forhold til selskapets verdi. Alle aktiva var beskjedent bokført; Nobel hadde store, skjulte reserver. Det ble enighet om at man skulle foreta en gjennomgang av selskapets verdier, for på denne måten å finne et uttrykk for aksjenes egentlige verdi. Denne oppgaven var stor og ville ta tid.

Først mot slutten av juli 1903 kunne man i Nobelkontorene i St. Petersburg begynne å legge sammen de enkelte verddivurderinger. Resultatet oversteg de mest dristige antagelser. Aksjene var verdt åtte til ti ganger deres pålydende. Det negative ved anslaget var at det lå så høyt at det neppe var antagelig for Standard Oil. Selv med en viss justering nedover av verdien, ville overtagelsessummen være avskrekkende stor også for verdens største oljeselskap.

Olsen ba McDonald om et møte. Igjen skulle de treffes i Berlin, den 7. august. Da Emanuel Nobel og Hans Olsen kom til Hotel Bristol, viste det seg at amerikaneren var nygift og var på bryllupsreise. McDonald slo fast at prisen for Nobelselskapet langt oversteg det han hadde ventet. Han trodde direktørene i New York nå ville trekke seg, men at intet var avgjort før han fikk svar tilbake. Det så ut til at den eneste alliansen som kunne feires i Berlin var McDonalds private. Det tok lang tid før svaret fra New York kom, men da det innløp var det definitivt nok. Avslag. Ingen muligheter for fortsatte forhandlinger. John D. Rockefeller var på dette tidspunkt sluttet å komme regelmessig på styremøtene i det selskap han grunnla, men han ble ennå i mange år konsultert i viktige spørsmål. Avslaget var helt sikkert forelagt ham før det ble sendt over Atlanterhavet.

Nobelselskapets oljeproduksjon kom i hovedsak fra områdene rundt Baku. Her sto boretårnene tett i tett.

Uroligheter i Baku

Nyhetene fra Russland var på denne tiden ikke gode, men McDonald syntes ikke å la seg affisere av dem. Det var i begynnelsen av juli brutt ut voldsomme arbeideruroligheter i Baku og Batumi. De spredte seg raskt til selve oljefeltene.

Det ble gjort omfattende ødeleggelser på oljefeltene. Nobelselskapet mistet 30 boretårn etter at de var stukket i brann. Etter noen dager ble opprøret kvalt av tilkalte militære tropper. Men intet kunne skjule at det gjæret i det russiske proletariatet. Arbeiderkravene var ikke først og fremst rettet mot bedre lønninger. Det man ønsket var medbestemmelsesrett også mellom forhandlingsperiodene, og plikt for alle ansatte til å la seg organisere. Nobelselskapet hadde alltid gått foran i lønsspørsmål, deres arbeidere var de best betalte i hele Baku. Men når det gjaldt medbestemmelse var selskapet ikke interessert i å gi etter, selv om andre selskaper gjorde situasjonen vanskeligere ved å fire nettopp på dette punktet. Hans Olsen var oppriktig bestyrtet over resultatet av den første Baku-streiken. Retten til å velge sine representanter og anledning til fri forsamlingsrett ville bli de første farlige skritt på oppløsningens vei, mente han.

Opprøret krevde også et annet offer. Grev Witte, tsarens finansminister, måtte gå av. Witte hadde vært en fornuftens talsmann i den russiske regjering. Han forsto at noe måtte gjøres med landets samfunnssystem, dersom man skulle unngå at Russland ble slitt i stykker av industrialiseringen og de store forskjellene mellom rik og fattig. Emanuel Nobel sto på god fot med Witte. Det var ham Emanuel hadde håpet ville støtte en søknad om å selge Nobelselskapet til Standard Oil. Den som nå overtok som regjeringens sterke mann gjennom sin innflytelse over Tsaren, var innenriksministeren, von Plehve. Han var en ytterliggående reaksjonær som trodde han med rå makt kunne kue arbeiderne til underdanighet.

Terror i St.Petersburg

Hans Olsen merket detonasjonen av bomben, da den forhatte von Plehve ble drept 28. juli 1904, underveis til et møte med Tsaren. Det var en gjennomarbeidet terrorplan som lyktes. Fire terrorister var plassert langs den ruten von Plehve skulle kjøre, hver utstyrt med en bombe på 16 pund. Hjernen bak den vellykkede planen, Jevno Azef, må ha vært en av de mest bisarre personligheter i nyere russisk historie. Han var dobbeltagent. Samtidig som Azef var en ledende revolusjonær, anga han sine kamerater til tsarens hemmelige politi. Til slutt ble han avslørt, og revolusjonære agenter startet en intens jakt på ham. Han unnslopp imidlertid, og døde i Tyskland under første verdenskrig.

Noen uker etter attentatet ble det født en arving til tronen. Tsar Nikolai fikk en sønn som ble døpt Aleksei. Tsaren takket Gud for en slik gave og tok fødselen som tegn på Herrens miskunn, særlig i disse vanskelige tider. Men lille Aleksei var ikke frisk, han var bløder. Sønnens uhelbredelige sykdom skulle gi foreldrene mange tunge stunder og bli et symbol på hele landets tilstand. Det gamle russiske keiserrike var i ferd med å forblø.

Den neste storstreiken kom i desember 1904, og den var landsomfattende. En rent politisk motivert streik, mente ledelsen i Nobel. Det var mensjevikenes første større prøve på hvordan streikevåpenet kunne brukes. I Baku varte streiken en hel måned. Den falt sammen med en intens kuldeperiode kombinert med snøstorm. Mange frøs i hjel, særlig i fattigkvarterene. Grobunn for misnøye var det nok av i Baku. Prisene hadde steget i lengre tid, uten at lønningene hadde fulgt etter. Det var arbeidsløshet og spente forhold mellom arbeidere og arbeidsledelse. Uro hadde det også vært før, men nå var den bedre organisert og støttet opp av engasjerte sosialister. Baku og områdene omkring ga fram til den store revolusjonen armslag og viktig trening for senere revolusjonære ledere. En mann med kodenavnet Stalin skulle nå lengst. Men det mest illevarslende på kort sikt var likevel at hatet mellom byens armenere og tartarer blusset opp og krevde liv.

For familien Nobel var nyttårsfesten dette året dyster og trykket. Krigen mot japanerne pågikk framdeles i Mandsjuria, den så ut til å trekke i langdrag, og russerne gjorde det dårlig. I tillegg kom den følelsen av uro og usikkerhet man hadde som følge av stemningen som nå hersket i befolkningen.

Kapitalbehov

Midt oppe i alt dette måtte man forsøke å ivareta de daglige plikter. Nobelselskapets raske vekst hadde skapt behov for å øke den tilgjengelige kapital. Nobelselskapet bestemte seg for å be sin tyske bankforbindelse, Diskonto Gesellschaft, om et nytt obligasjonslån. Forhandlingene om lånet var begynt før denne dramatiske søndagen og fortsatte etterpå, men tyskerne syntes ikke å være overdrevent bekymret over uroen i den russiske hovedstad. Den 15. februar reiste Hans Olsen sammen med Emanuel Nobel til Berlin for å avslutte samtale. Bare underskriften manglet da nye alarmerende nyheter innløp fra Russland.

Tsarens onkel og svoger, Sergei Aleksandrovitsj, kommandant i Moskva, ble 17. februar 1905 drept da han var på vei til Kreml. Enda en bombe organisert av Jevno Azef hadde funnet sitt mål. Grev Witte beskrev senere denne tiden: Hele folkets psyke ble grunnleggende endret. Man gikk fra forvirrhet via ubesluttomhet til det punkt hvor galskapen rett og slett grep Russland, som han uttrykte det.

Forferdet av de telegrafiske nyheter hastet Emanuel Nobel og Hans Olsen til Diskonto Gesellschaft for å beklage det hele. Ville avtalen nå gå i vasken? Nei, den sto ved makt og ble behørig undertegnet to dager senere. Den 25. februar skulle obligasjonene legges ut til alminnelig tegning. Hvorfor denne store imøtekommenhet fra den tyske bankens side? Olsen trodde selv at det hadde å gjøre med at Nobel-selskapet hadde utviklet et stadig nærmere samarbeide med Diskonto Gesellschafts argeste konkurrent, Deutsche Bank.

Denne banken hadde hatt en voldsom utvikling, ledet av sin unge og ambisiøse president, Arthur von Gwinner. Deutsche Banks datterselskap Deutsche Petroleum A.G. hadde et betydelig engasjement i oljeindustrien gjennom sitt selskap i Romania, Staua Romana. Men de rumenske oljereserver var ikke av en slik størrelse at man kunne håpe på å konkurrere på like fot med Standard Oil, som dominerte det tyske marked. Skulle det gjøres, måtte man samarbeide med andre. Da kunne man få så store kvantiteter, at det ville gi det ønskede økonomiske og strategiske utbytte. Målet var jo også å komme inn på det lukrative salget i Vest-Europa. For å oppnå dette søkte man samarbeid med Nobel og Olsen, som var interessert i nærmere kontakt. Nobel var nest etter Standard den største eksportør av olje til Tyskland.

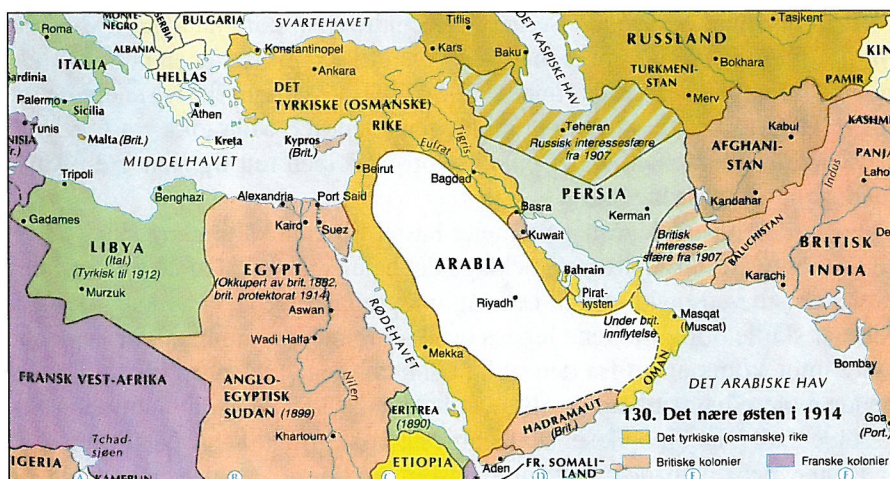
Disse samarbeidsønskene kjente Diskonto Gesellschaft til. Banken hadde selv en lignende strategi med sitt engasjement i rumensk olje. Man fryktet at Nobel skulle skifte bankforbindelse, og gå over til erkefienden Deutsche Bank.

Anarki i Baku

Den tyske storbanken angret sikkert sin kamp for å beholde Nobel som kunde, da telegrafene to dager før datoen for obligasjonssalget på ny hadde særdeles dårlige nyheter østfra. Nå var det Baku som var rammet. Det hersket totalt anarki i byen. Mot en slik bakgrunn ble salg av obligasjoner en umulighet. For Nobel var akkurat dette ikke noe problem, man hadde en undertegnet avtale og kunne overlate finansieringen av lånet til tyskerne. Derimot angikk begivenhetene i Baku i høyeste grad byens største oljeselskap.

Nå ble ikke bare byen, men også oljefeltene rammet. Det mest dramatiske denne gang var imidlertid at det kom til sammenstøt mellom det muslimske tartarflertallet og armenerne.

Kaukasus var nyrobret russisk land, bebodd hovedsakelig av tartarer som også hadde kontrollen over jorden. Armenerne opplevde etter russernes inntog først en frigjøringsperiode, hvor de ikke lenger var holdt nede av tyrkerne. Som kristne ble armenerne favorisert og beskyttet av russerne, en mulighet det driftige folkeslaget begjærlig grep. Snart var det armenske

*Landområdene i
Midtøsten før
første verdenskrig.*

entreprenører som var arbeidsgivere for sine tidligere herrer tartarene. Forholdet mellom russere og armenere tok imidlertid en dramatisk vending da russerne på begynnelsen av 1880-tallet gjennomførte en hardhendt russifiseringskampanje over hele riket. I Kaukasus gikk det ut over armenske kirker, skoler og andre symboler på selvstendighet som ble stengt eller forbudt. Mange armenere kom til å hate russerne for dette. Det ga grobunn for ekstreme aksjoner, som forsøket på å drepe den russiske generalguvernør. Fordi den tidligere så sterke garnison i Baku stadig sendte tropper til fronten i den japansk-russiske krigen, øket den russiske frykt for armenske kuppforsøk. Da urolighetene blusset opp i februar 1905, så tartarene sin mulighet. De forlangte våpen fra russerne under påskudd av å skulle forsvare seg mot armenerne. Det fikk de, og benyttet anledningen til å ta hevn. Pengelånere har aldri vært populære.

Februarurolighetene i Baku spredde seg etter hvert til store deler av det veldige riket, og nådde til slutt også St. Petersburg. Med amerikansk mellomkomst og med grev Witte som russisk forhandler ble det i september 1905 undertegnet en fredsavtale mellom Japan og Russland. For taperen var betingelsene rimelige. Man slapp krigserstatninger. Med denne fredsslutningen var det definitivt slutt med tsarens ekspansjonsplaner østover. Ironisk nok fikk den amerikanske president Theodore Roosevelt i 1906 Alfred Nobels fredspris for sin innsats som mekler.

Samtidig med at nyheten om freden og ydmykelsen begynte å bre seg i Russland, eksploderte Baku igjen. Byen hadde knapt hatt en rolig dag siden den forrige streiken. Rundt arbeiderkvarterene var det kastet opp barrikader, til forsvar mot kosakkavdelinger som med jevne mellomrom gikk til angrep. Armenere og tartarer hadde sikret seg våpen og ammunisjon. Men den direkte årsak til de spesielt store materielle ødeleggelser denne gang, var at kontrarevolusjonens mest reaksjonære representanter invaderte byen.

Det var «de svarte hundre», en gruppe mennesker fra alle samfunnslag som var drevet av en fanatisk religiøs tro og troen på tsaren og autoritetene.

Disse forvirrede mennesker, kledd i gammeldagse russiske kaftaner, trodde de fremmet sin sak ved å drepe, brenne og ødelegge. Antagelig hadde de også god støtte av det hemmelige politi som hadde den lite gjennomtenkte strategi at ekstrem vold effektivt kunne stoppe opprør. Det gikk ut over Baku by, men like mye oljefeltene, spesielt de nord for byen. Boretårnene i tre, godt inntrukket av olje, tok øyeblikkelig fyr når det ble satt ild på. De flammet opp, for så å bryte sammen i et regn av gnister. Røykskyene sto himmelhøyt. Svart, tykk, sotete røyk. Over tusen tårn ble brent. Kanalene for olje, reservoarene, oljetankene, raffineriene – alt brant. Å slukke var nesten nytteløst, dessuten ble vannledninger og slukningsutstyr systematisk ødelagt.

Nobel minst rammet

Samtidig blusset motsetningene mellom tartarer og armenere opp igjen. Tartarerne hugg ned de armenere de kunne få tak i, deres hus ble plyndret, de forhatte grisene ble drept. Tusener ble myrdet eller lemlestet.

Det gikk verst ut over de armensk-eide oljefeltene. Både «de svarte hundre» og tartarene sørget for det. Nobel-anleggene slapp relativt rimelig fra det hele, også fordi de fleste av selskapets oljefelter lå utenfor byen, godt beskyttet i en dal mot sjøen kalt Bibi Eibat.

Det gikk etter forholdene bra for Nobel også ellers i landet. Med noen unntak gikk de fleste større depotanlegg i det omfattende Nobelsystem klar av ødeleggelser. Samme lykke hadde ikke Rotschilds BNITO. Jødehat og jødeforfølgelser – pogromer – hadde gjennom århundrene med jevne mellomrom herjet Russland. Som representanter for de rikeste jøder var Rotschild spesielt utsatt. Det gjorde ikke saken bedre at det ble påstått at Rotschild-banken hadde gitt et større lån til Japan for å finansiere krigen mot Russland.

Å hevde at Nobel slapp rimelig fra urolighetene, forutsetter at man sammenligner med den skjebne konkurrentene led. Hans Olsen mener at selskapets oljeproduksjon nådde sitt høyeste nivå like før urolighetene, i februar 1905. Selv om man etter de dramatiske begivenheter dette året satte alt inn på å erstatte det ødelagte, var produksjonen ved verdenskrigens begynnelse, knappe ni år etterpå, ikke kommet opp til det samme nivå.

I Baku var anlegg for millioner av rubler ødelagt. Tre femtedeler av oljefeltene lå i aske, mange av de gjenværende var forlatt. Oljeproduksjonen sank drastisk. Russlands nyvunne posisjon som verdens største oljeproducent var raskt tapt.

Unionsoppløsningen

En annen strid opptok i dette begivenhetsrike året nordmannen Hans Olsen mer og mer. Det var unionsstriden mellom Norge og Sverige. Olsen tilhørte det lille mindretall av nordmenn som mente at unionen var en god ting. Den nye norske regjering ville imidlertid gjøre Hans Olsen til generalkonsul i St. Petersburg. Den utpekte vegret seg, han følte at han verken hadde tid eller krefter. Tilslutt ga han opp og aksepterte det ærefulle vervet. Fra 1906 var Hans Olsen generalkonsul H. Olsen, en tittel han beholdt resten av sitt liv.

Hans Olsen ble akkreditert som generalkonsul i St. Petersburg i 1906. Konsulatoppgavene medførte at Hans Olsen måtte ansette en egen mann til disse oppgavene. Den som ble ansatt var Richard Henriksen, en nordmann som Olsen allerede kjente ved at han hadde skaffet ham en stilling for Nobel i Baku. Å være generalkonsul var en ære og var ulønnet. Derfor ble alle utgifter dekket av Hans Olsen selv. Olsen sørget for kontor og bolig for Henriksen i Millionnagaten i St. Petersburg. De oppgaver det svenske konsulatet hadde hatt for norske interesser i unionstiden ble skilt ut og overført. Det nye norske konsulatet ble åpnet i god tid før skipstrafikken startet på St. Petersburg våren 1906. Da var også den norske minister til Tsarens hoff ankommet, Nikolai Prebensen, tidligere amtmann i Finnmark og odelstingspresident. Olsen beskriver Prebensen som en vinnende personlighet som straks fikk mange venner. Den samme Prebensen ble i det norske utenriksdepartement kjent for sin manglende evne og/eller lyst til å orientere Kristiania om det som skjedde i Russland.

For en tid opphørte all oljeeksport fra Russland. Olsen måtte orientere sine utenlandske forbindelser om dette, noe som forårsaket forvirring og behov for å diskutere hva som kunne gjøres. Et møte sammenkalt for dette formål i St. Petersburg var knapt kommet i gang, før streiker i hovedstaden isolerte byen og stanset det meste av produksjonslivet. Det var en vanskelig tid.

Lettere ble det ikke ved at konkurrentene på oljemarkedet forsøkte å utnytte det hele til sin fordel. Standard Oil så nå muligheten for å vinne tilbake de markedsandeler som var gått tapt de siste årene. Det lyktes også. Det store amerikanske selskapet styrket både sin posisjon og sine forhandlingskort i striden om oljemarkedet i Europa. De russiske produsenters overveldende styrke var blitt kraftig redusert gjennom herjingene i Baku. Nå kunne både Nobel og Rotschild ha behov for et samarbeide med andre for å få nok olje til å holde sitt utenlandske distribusjonsapparat i virksomhet og for å oppfylle leveringskontrakter.

Resultatet ble at i 1906 møttes de tre partene fra Russland, Tyskland og Frankrike. Målsetningen var nå å forme en union mellom produsentene. Etter en rekke kriser og utstrakt fraksjonsvirksomhet kunne deltagerne undertegne dokumentene. Et nytt selskap var dannet, Europäische Petroleum Union, G.m.b.H. – forkortet EPU – med hovedsete i Bremen.

Inn i dette nye, store oljeselskap gikk nå alle Nobels, Rotschilds og Deutsche Banks anlegg og apparater for distribusjon og salg av oljeprodukter. Rent økonomisk ordnet man det slik at de samarbeidende selskaper fikk aksjer i det nye EPU. Andelene skulle balansere det man skjøt inn i form av tankanlegg, utsalgssteder, skip etc.

EPU var slik organisert at selskapene kunne levere olje tilsvarende den eierandel man hadde. Samarbeidsselskapet var ikke nødt til å ta eiernes olje uansett pris. Det var mulig for EPU-ledelsen å gå ut på det åpne marked å kjøpe inn olje. Men eierne hadde rett til å levere, dersom de kunne matche denne prisen. For eierne var det mange fordeler ved EPU. Det gjorde det

mulig å spare utgifter til annonser, lagerkapasiteten kunne tilpasses etter-spørselen, den oljen man fikk inn ble fordelt slik at fraktutgiftene ble minst mulig. Foran hver sesong ba EPU sitt forhandlernet om anslag for hvor mye de regnet med å selge i det kommende år. Dette la så grunnlaget for produksjonen – målet var å hindre overproduksjon og press nedover på prisene.

Hadde så forbrukeren noe å hente? Hans Olsen og hans kolleger mente at deres virksomhet var til fordel også for husmoren som trengte lampeolje. Det EPU gjorde var å senke produksjons- og distribusjonsutgiftene, slik at forskjellen mellom utgift og pris ble større uten at prisene steg. Men burde ikke konkurranse sikre at denne ekstrasfortjeneste kom husmoren til del, og ikke oljeselskapet? Da EPU var en realitet i 1906, var det akkurat det som skjedde. Standard Oil så at man hadde fått en konkurrent som kunne bli farlig. Svaret var å dramatisk redusere prisene på det viktigste marked i Europa: Tyskland. Utgiftene til dette måtte antagelig en annen husmor et annet sted på kloden betale.

Kartellavtale med Standard Oil

Som konkurrent til Standard Oil var imidlertid EPU mislykket. Selskapet var for svakt, om ikke økonomisk, så fordi man hadde kontroll over en for liten produksjon. Dette var ved siden av kvalitet og pris det avgjørende poeng i en oljepriskrig. Derfor kastet EPU snart inn håndkleet, å jekke ut det amerikanske gigantfirmaet var ikke mulig. Siden dannelsen av EPU hadde for eksempel de russiske leveranser så godt som stoppet opp, og det var åpenbart at EPU ikke ville kunne motstå en priskrig med Standard. Allerede 1. mai 1907 undertegnet man en avtale med Standard Oil om fordelingen av det europeiske marked. EPU skulle ha 20 prosent, Standard hele 80. Amerikanerne hadde alle forhandlingskort på sin hånd. Det som senere er blitt kalt verdens første vellykkede oljekartell var en realitet.

Etter at Hans Olsen returnerte til Kristiania bygget han boligen «Otium». Boligen sto ferdig i 1912 og familien bodde der inntil 1923, da Hans Olsen solgte den til Den amerikanske stat. I dag er boligen residens for ambassadøren.

I årene fram mot første verdenskrig engasjerte selskapene involvert i EPU seg aktivt overfor sine regjeringer for å underbygge kartellavtalen eller vinne egne fordeler. Dette gjaldt alle de sentrale statene: Storbritannia, Tyskland, Frankrike og Russland.

Standard Oil fortsatte å dominere, selv etter at dette selskapet av amerikansk antitrustlovgivning var brutt opp i en rekke enkeltselskaper. Det utskilte Standard Oil of New Jersey fylte i Europa rollen storselskapet hadde hatt.

Redning i irakiske oljekilder

På europeisk side så man en ny mulighet i å få tilgang til nye og store oljekilder. Derfor ble konsentrasjonen rettet mot Irak, der man visste at det både ville være store oljemengder og gode muligheter for å få en effektiv og billig produksjon. På tysk side tenkte man seg en jernbane til Bagdad, et prosjekt spesielt Deutsche Bank engasjerte seg sterkt i. I Paris og London var man ikke glad for alle de storpolitiske konsekvenser et slikt tysk fremstøt kunne ha, men det meste tyder på at tanken om å kunne dele på store oljeforsyninger fra Irak generelt var akseptert.

Faktisk foregikk planleggingen knyttet til Irak helt fram til utbruddet av verdenskrigen. Da den var et faktum ble det ottomanske Tyrkia en alliert med Tyskland. Deutsche Bank beholdt sitt fokus på Bagdad, mens britene nå aktivt grep inn for å hindre tysk ekspansjon i området. Et britisk ekspedisjonskorps gikk inn i Irak, men ble i 1916 omringet av tyrkerne ved byen Al Kut. Etter 146 dager med beleiring overga britene seg i det som betegnes som et av de mest ydmykende nederlag i britisk militær historie. Året etter tok Storbritannia hevn da man tross store tap inntok Bagdad. Deretter ble det nedlagt mye arbeid i å dominere utviklingen av regionen, noe man gjorde sammen med og i konkurranse med Frankrike. Irak ble etablert som et kongedømme med grenser som var unaturlige ut fra geografi og befolkning. Regionen lever fremdeles med arven etter dette.

Under verdenskrigen var Hans Olsen fortsatt sterkt engasjert i oljevirk-somhet, men nå med base i Kristiania. Selv om han siden 1908 var ute av den daglige ledelsen av Nobelselskapet, var han familiens representant i Vest-Europa. I Storbritannia var han spesielt engasjert i å redde Brødrene Nobels store engasjement i British Petroleum, som Olsen selv hadde vært helt sentral i oppbyggingen av. Men det er en annen del av den spennende historien om Hans Olsen.